

УДК 821. 161. 2 : 291. 1

А. Д. ПОГОРЕЛОВА

м. Ізмаїл

alla.poghorielova.74@mail.ru

САКРАЛЬНІ ВИМІРИ «ПРАЗЬКОГО» ТЕКСТУ

*У статті розглядається концепція сакрального світопереживання, репрезентована творчістю поетів «празької» школи, аналізуються її універсальні компоненти. Основну увагу зосереджено на з'ясуванні сутності художньо трансформованої категорії *sacrum* в авторському тексті О. Стефановича та характеристиці різних рівнів її структури в контексті барокової традиції.*

Ключові слова: сакрум, «празький» текст, код, бароко, субстанція.

Українська художня література на усіх етапах її розвитку була і є невіддільною інтегральною частиною світової культури, «особливим засобом пізнання таємниці *sacrum*» [1, 39]. Така духовна ситуація зумовлена насамперед тим, що саме на категорії *sacrum* базуються релігійні почуття не тільки окремої людини, але й нації в цілому. Для українства ж, як справедливо підкреслює В. Янів, основна вісь буття – «щось вище за нього, якась його «трансценденція», ідея чи ідеал, що перевищує границі життя» [15, 146]. В естетиці творів українських письменників релігійність сприймається «звершенням безсумнівно значущим – від особистісних відчужень до громадянськісних, од суб'єктивного до велелюдського, нарешті, від Бога як духовної субстанції до явища конкретно матеріалізованого – людини, народу, землі чи інших виявів буття» [13, 98]. І саме сакральне світовідчуження є однією з наріжних категорій у літературі, яка представляє й виражає це *буття-у-світі*.

Для кожного письменника, незалежно від жанрово-тематичних і стильових уподобань, сакральне усвідомлюється як ідеал, що вимагає «трансцендентування» біологічної сутності людини, виходу в позамежний простір буття, коли «небо розколося», «здається, й час зімкнув свої повіки», коли «немає хмарам кінця – / Одна темніша, ніж друга» (О. Стефанович). За переконаннями М. Кунцлера, сакральне – «єдина власне дійсність поєданого з живим Богом світу, і вона радикально відрізняється від профанної норми упалого, підвладного смерті світу без життєдайного зв'язку зі своїм творцем» [7, 55]. Цілком закономірно, що твори сакрального змісту, як підкреслює Г. Райбедюк, «завжди протистоять когнітивній та соціальній ентропії» [9, 270].

Яскравою ілюстрацією сказаного є поезія митців «празької» школи (Ю. Дарагана, Є. Ма-

ланюка, О. Ольжича, О. Теліги, Л. Мосендза, Ю. Липи, Н. Лівичкої-Холодної та ін.), котрі жили й працювали в період українського ренесансу в екзилі. Перебуваючи поза межами «підрадянського» ідеологічного диктату, вони засвідчили своєрідне повернення та художню трансформацію традицій барокових авторів (І. Величковського, Л. Барановича, Д. Туптала й ін.), вибудовуючи свій художній світ на сакральних засадах. Міцний християнський світогляд поетів-«пражан» закономірно сформував визначальний духовний ґрунт для їхньої творчості. Має цілковиту рацію О. Баган, який констатує, що, «занурюючись у прадавні духовні традиції нації, прагнучи органічності у мистецтві, «пражани» творили суцільну концепцію сакрального художнього світопереживання» [1, 237].

Оскільки основною проблемою статті є дослідження сакрального дискурсу у творчості «пражан», виникає необхідність обґрунтувати його методологічні аспекти, зокрема, з'ясувати дескрипцію структури категорії *sacrum*, конкретизувати семантичне, аксіологічне й культурологічне наповнення терміна в його історико-теоретичному аспекті. Відомий дослідник означеної теоретичної проблеми І. Набитович трактує категорію *sacrum* як одну «з універсалій, яка найповніше містить співвідношення, взаємозалежності й зв'язки, найхарактерніші ключові поняття та концепти різних релігій, та, беручи ширше, культури загалом» [1, 24]. У традиційному розумінні «сакральним вважають все те, що є святым, божественним, невловимою межею між видимим і невидимим, містичним і реальним» [9, 270]. Воно завжди відображає духовні та морально-естетичні виміри буття конкретної людини чи нації в цілому, як правило, протистоїть буденному, пов'язуючи в одне ціле природне й

іраціональне, за словами Л. Леві-Брюля, «людей і богів». У художніх творах *sacrum* виявляється через «інтерпретаційно-герменевтичні окреслення характеристик сакрального часу та священного простору (сакрохронотопу), виявлення ієрофаній, теофаній, через аналіз структурних компонентів релігійної символіки, в описі обрядових ритуалів та у відчитанні й дескрипції мітологічних структур – опираючись на релігійно марковані концепти» [1, 38]. У поетів-«празжан» наявні усі названі аспекти сакрального. Водночас у кожного з них є свій, індивідуально-авторський модус сакрального – і на змістовому, й на формальному рівнях. Так, наприклад, для Є. Маланюка він текстуалізується через плідне використання прецедентних біблійних образів і сюжетів. О. Ольжич та О. Теліга активно інтерпретують тему вічності й офіри. Головним об'єктом художніх осяянь Ю. Липи стають метафізичні виміри барокових тем (Бог, Віра, Смерть, Любов). Для поезики Л. Мосендза характерні такі складові, як інтертекстуальний (біблійний текст) і жанровий (молитви, апокрифи) рівень вираження сакрального.

Найповніше та найвиразніше естетичний модус дискурсивної картини категорії *sacrum* виявився у творчості О. Стефановича, сакралізоване художнє світомислення якого проросло із міцної національної духовної традиції й водночас формувалось багатьма біографічними чинниками (народився на Волині в родині священика, закінчив духовну семінарію, неодноразово переживав ситуацію духовного вибору в «розбожненому» (К. Ясперс) світі еміграційного хаосу). На відміну від Є. Маланюка, який вдавався до наступальних ритмів, О. Стефанович обмежувався лише питаннями, які спонукали до роздумів («Чи, може, замість ангельської сурми / І Див уже покличе світовий?»; «Коли свою ми душу двигнем?»).

О. Стефанович по-філософськи підходив до життя, визначав його пріоритети, перефразовуючи слова О. Ольжича: «Може зламатись – тіло, / Але ніколи – дух» [8]. Потужні імперативи, запитування («Тож як нечинними ми можемо / Стоять у прі цій вогневій?») та заклики поринути «у висоту, де світиться мета / Де віє дух офіри і посвяти», що ними наскрізно пронизана вся лірика поета, мають ознаки

моралізаторства, притаманні релігійним текстам, власне, усій агіографічній літературі. Проте у віршах О. Стефановича ці імперативи радше суголосні закликаєм «до духовного самовдосконалення, співвіднесеним із мотивом життя як випробуванням кожної душі, поширеним в українській поезії доби Бароко [1, 254] («Не мертві будьте, душі, а живі / Нам із-над круч рокоцуть...»).

Релігійно-містичний світогляд О. Стефановича, іманентне українському менталітету «двовір'я» (синтез язичництва та християнства) стали визначальним духовним ґрунтом для формування художнього простору його лірики, що функціонує переважно у сакральному полі й характеризується не лише домінуванням відповідної проблематики (вічне / проминальне), образної системи (образи Ісуса Христа, ангелів, Дива, Архистратига Михаїла), мотивів (Божої кари, гріха, спокути), жанрової специфіки (молитовні й апокрифічні тексти, релігійно-містичні стилізації, календарно-обрядова лірика) чи формальної атрибутики тексту (церковнослов'янізми, порушення плинності мовлення, синтаксису). *Sacrum* у поезії О. Стефановича функціонує на рівні інтуїції, духовної субстанції тощо. З'ясування сутності художньо трансформованої в авторській текст О. Стефановича категорії «*sacrum*» та характеристика різних рівнів її структури становить основну мету нашого дослідження.

Означена проблема частково розглядалася переважно у працях еміграційних дослідників (І. Качуровського, М. Неврлого, І. Фізера). Духовним аспектам творчості поета присвячено розвідки і таких дослідників материкової України (О. Мишанич, Т. Рязанцева, М. Савка та ін). Сьогодні очевидно, що О. Стефанович є одним із найцікавіших поетів українського зарубіжжя. Проте й досі все написане про цього неординарного поета існує лише, як «жмут завваг і споминів» (М. Антонович-Рудницька), що підсилює актуальність теми нашої статті.

У творчості О. Стефановича отримала нове забарвлення рецепція барокових духовних традицій, оригінальне переосмислення проблеми стосунків людини й Бога (центральна тема метафізичної поезії). Долаючи силове поле профанного буття, О. Стефанович порушує питання про метафізичне місце людини в цілісній структурі універсуму. Одним із

центрального мотиву його поезії стає богословська проблема переходу людини від буття есенціального до буття екзистенційного, де особистість постійно стоїть перед вибором життя чи смерті: І сказав Бог до людства / (Учини волю Отчу!) / «Будь святе, як дитя це». / А людина: «Не хочу!» [11, 68].

Для О. Стефановича екзистенційний мотив покинутості людини Богом («Ні Богові, ні янголам Його / Немає діла до людини») асоціюється з есхатологічно-візійною темою Є. Маланюка та Ю. Клена, що її поет розкрив у поемі «Кінець Атлантиди». Власне, апокаліптичними візіями, що нагадують макабричні сюжети барокових текстів («Багато крові, багато, / Та ради не дати вогневі...»; «Так, як ще ніколи, / Сонце упало з неба»; «Дням голова відтята, / Захід – кривава повідь...»; «Пожар півнеба кривавить. / Мовчать на дзвіницях дзвони»; «Вилили море крові...»), перейнята уся збірка «Кінцесвітнє», над якою поет працював в останні роки свого життя і яка, разом з іншими недрукованими за життя віршами, увійшла до «Зібраних творів» (Торонто, 1975), упорядкованих Б. Бойчуком зі вступною статтею І. Фізера. Подібно до барокових авторів, поет трансформує образ Бога, на якого «покладаються цілком певні обов'язки по справедливій регламентації людського життя. Цей Бог має сприяти людям у влаштуванні земних справ, у досягненні земного благополуччя» [12, 39]. Як потвердження цієї тези імперативно звучать рядки вірша «До Базару»: «Чому ж Ти, серцем пребагатий, / Не обізвешся, Боже?» [11, 64].

Категорія сакрального «охороняє віру від посягань розуму» [1, 258]. У творчості О. Стефановича відсутній конфлікт між цими поняттями. В його ліриці помітне особливе розуміння проблеми Віри, стосунків Бога й Людини. Як і Ю. Липа, він ніколи не втрачав Віри, про що дізнаємось, наприклад, із поезії «До Св. Володимира»:

Похитнулися міри й виміри,
Стільки зверглося вір, богів, –
Тільки Він стоїть, Володимире,
Той, до кого ти нас привів [11, 95].

У творах О. Стефановича обертоном теми віри виступає тема самотності, що подається поетом як своєрідний вихід із екзистенційної

ситуації. Його феномен полягає в тому, що він «переніс власне буття-у-світі в поетичний світ, яке трансформувалося у «втечу від світу» до художньо-поетичного світу віртуальної реальності, що став для поета втіленням його екзистенції» [2, 104]. Мотив самотності як обертон провідних сакральних тем помітний насамперед у творах О. Стефановича релігійного спрямування. Йдеться про «глобальну» самотність людини, розлученої з Богом внаслідок гріховності. Самотність грішної людини у цьому масиві поетової лірики трактується як покарання. Її представлено опосередковано, через показ відчуженості, байдужості вищих сил до долі людини, кинутої напризволяще у скрутних, часом безвихідних обставинах («Пілати, Іроди та Юди – / І так далеко до небес»).

Найважливішим у поезії О. Стефановича стало те, що він презентував «нове розуміння деяких істотних моментів християнського віровчення як такого, перш за все, нову розробку проблеми милості й кари Божої» [1, 250]. Поет модифікує цю тему відповідно до ідеї духовного катарсису, що є стрижневою в усій його творчості, трансформуючи в авторський текст такі кардинальні філософські опозиції, як *добро / зло, злочин / кара*. У віршах «Листопадове» та «Великоднє» постають картини Божого суду, котрі символізують трагедію людства, що втратило високі духовні ідеали, зреклося Божих істин, проте не дійшло висновків щодо потреби тотальних змін і в суспільстві, й у душі окремої людини. Симптоматичним у цьому плані є вірш «Зречення», що звучить як текст-пересторога:

Чи й наше серце, брате Петре,
Те каменем лежаче,
Колись у темряві і нетри
Так само не заплаче? [11, 129].

Таке світовідчуття О. Стефановича породжує закономірно апокаліптичні візії, що в його художньому світі означено символічно як «кінцесвіття». Тему кінцесвіття й кари за людські гріхи він пов'язує з тією ситуацією обездуховлення буття, котру філософи потрактували як пору «розбожненого» світу. Так, К. Ясперс у праці «Духовна ситуація часу» з цього приводу писав: «Це розбожнення – не невір'я окремих людей, а можливий наслідок духовного розвитку, який в даному випадку і

справді веде в ніщо» [16, 107]. І це «ніщо» в поезії О. Стефановича передається багатьма художніми засобами, насамперед натуралістичними штрихами (предметними деталями), котрі увиразнюють песимістичну ауру текстів, що асоціюється з бароковими творами («тільки каміння і мла», «чорніє тінь хреста», «почули крик ридань» і под.).

Свого часу Д. Чижевський писав: «Зовсім далеко від якої-будь краси заводить нас заохання бароко в зображення страхіть, жорстокості, трупів, смерті тощо. Сам час сприяв цьому напрямку виходу поза межі краси в мистецтві» [14, 379]. У цій ситуації тільки Судний день, на думку поета, є жахливою карою й водночас найбільшою милістю, якої зазнає людство («Господь – Суддя Праведний, а відтак – Суддя Милостивий»). Тому в його ліриці превалює не покірне «чекання на воскресіння мертвих і життя будучого віку», а палка молитва здійснити кару Божу якнайшвидше, тому що поет бачить у ній єдину, останню можливість оновлення людства. Подібні тенденції зближують О. Стефановича не лише із сучасними йому поетами-«пражанами». Їх можна вважати, за словами Т. Рязанцевої, «відгомонам барокової традиції, позаяк мотиви кари як милости Божої були не чужі провідним авторам-метафізикам XVII ст. – доби духових переломів» [1, 250]. Означені авторські інтенції увиразнюються з допомогою наскрізних оксюморонів («люта любов», «воскресна загибель», «милісна кара» й под.), що є іманентною ознакою барокового письма.

Мотив кари як єдиної можливості оновлення людства, його духовного катарсису, справжнього порятунку у світі хаосу й абсурду в поезії О. Стефановича підсилюється шляхом уведення до сюжетики текстів християнської символіки, зокрема, образу Ісуса Христа. Дослідники стверджують, що О. Стефанович зпоміж «пражан» «найпоетичніше осмислив життя Ісуса Христа» [3, 68]. В нього простежуємо дві його іпостасі. «Нехресний» Христос символізує завершення земного етапу життя, а «воскреслий» – безсмертя» [2, 106]:

Коли ж між нами Він возста,
Коли свою ми душу двигнем?
Коли воскреслого воздвигнем,
А не нахресного Христа
Коли здіймем його з хреста?! [11, 160].

У вірші «Над світом кличе чорний Див», як, власне, й у багатьох інших, рельєфно прочитується суголосне народній поезії «двовір'я» О. Стефановича. Цю рису його індивідуального мистецького стилю відомий еміграційний дослідник І. Качуровський означив як «своєрідну сполуку християнської містики» («Та над всім воздвигся Христос...») і «слов'янського поганізму» («Над світом кличе чорний Див...») [5, 454]. У художньому світі поета очевидно є живучість язичницьких вірувань, що переплелися з пізнішими, християнськими. Вони трактуються ним «не як одвічна боротьба, а як симбіоз» [8].

Ще однією особливістю вираження О. Стефановичем сакрального є національний контекст. Тут також відлунує барокова традиція «вплітати в інтерпретацію християнських сюжетів суто національні образи й мотиви» [6, 20]. Так, «осмислення історичної долі краю, що знаходився на перехресті життєво важливих артерій, викликає в О. Стефановича асоціації з образом хреста, який він мусить нести віками: «Хрест степи собі на перса / Із доріг кладуть» – це вихідне, ключове узагальнення, винесе як мотто до диптиха «Хрест» [8].

Для О. Стефановича характерний, крім змістових аспектів, жанровий рівень вираження сакрального. Неухильне прямування до Бога, високу атмосферу духовності творять формальні атрибути канонічного жанру молитви. Поет виносить ці ознаки в назви своїх віршів: «Молитва» («О Ти, що тамо, де Почаїв...»); «Молитва» («Чи не на рідних полях...»). Як і Ю. Липа, він виводить на одну площину тексту образ Бога й образ України. У першій «Молитві» він просить Творця за рідну землю («до стіп схиляюся чиїх...»). Другий молитовний текст є апеляцією до Архистратига Михаїла – «проводиря небесного воїнства», «прямого виконавця кари Божої для грішних» і «вартового всього праведного і прекрасного в нашому світі» [1, 253]. За жанром цей твір тяжіє до канонічної прохальної молитви з характерними для неї формальними атрибутами («Всіх крилом нас покрій, / Михаїле Святий, / Божий страже!»). Поет вірить у силу свого народу, у його перемогу, бо «цей люд» «не судженим, а суддею» стане в майбутньому» [10, 261].

О. Стефанович активно трансформує у свої твори українську календарно-обрядову лірику («Різдвяна казка», «Коляда», «Різдво», «На

Великдень»), стилізує під мову Київської Русі літописні епізоди («Бі ко поятим глас витязя...»). Він часто «одягає християнську проповідь у фольклорні мотиви, у простонародне світобачення, чудово стилізуючи вірші в модерністському дусі» [1, 243]:

В небі черкають крила об крила:

Янголів – сила.

В небі ніколи пісня зраділа

Так не дзвеніла [11, 103].

Засобом сакралізації тексту є й художня мова поета, зокрема, її лексичний рівень. Велими частотними в його ліриці є лексеми «небо», «висота», «вічність», а також їх численні інваріанти, котрі виступають предметними маркерами сакрохронотопу.

Сьогодні «загадковий естетичний код поезії О. Стефановича ще не розшифрований до кінця, він чекає вдумливих дослідників і тонких поціновувачів» [4, 220]. Особливої уваги науковців, як справедливо зауважує І. Васишин, заслуговують художньо-екзистенційні аспекти лірики поета, зокрема «смерть і безсмертя, душа і космос, тривога й духовний катарсис, кара і спасіння» [2, 112]. Неабиякий інтерес для науковців становлять типологічні зіставлення універсальних та індивідуальних компонентів сакрального у творчості усіх представників «празької» школи. Такий напрям студіювання їхньої спадщини є перспективним, оскільки уможливує відчитування у «празькому» тексті множинних горизонтів сприйняття й відтворення світу.

Список використаних джерел

1. Sacrum і Біблія в українській літературі / за ред. Ігоря Набитовича. — Lublin : Wydawnictwo Ingvarg, 2008. — 812 с.
2. Васишин І. В. Художньо-екзистенціальні особливості повоєнної лірики О. Стефановича /

- І. В. Васишин // Вісниківство : літературна традиція та ідеї : [збірник наукових праць, присвячений пам'яті Василя Іванишина]. — Дрогобич : Коло, 2009. — С. 102—118.
3. Дрозд Л. І. Сміслові наповнення образу Ісуса Христа в поетів «празької школи» / Л. І. Дрозд // Дивослово. — 2005. — № 8. — С. 64—69.
4. Історія української літератури ХХ століття: [підручник] : у 2 кн.; за ред. В. Г. Дончика. — К. : Либідь, 1998. — кн. 1. — 464 с.
5. Качуровський І. В. Про лірику Олекси Стефановича / І. В. Качуровський // Променисті сільветки : [лекції, доповіді, статті, розвідки]. — Мюнхен, 2002. — С. 560—568.
6. Крекотень В. І., Криса Б. С., Сулима М. М. Українська поезія XVII ст. в контексті слов'янського Барокко / В. І. Крекотень., Б. С. Криса, М. М. Сулима // Слов'янські літератури : [довідки] / XI Міжнародний з'їзд славістів. — К. : Наукова думка, 1993. — С. 18—58.
7. Кунцлер М. Літургія церкви / М. Кунцлер. — Львів : Свічадо, 2001. — 116 с.
8. Просалова В. А. Поезія «Празької школи» : [навчальний посібник]. — Донецьк : Веда, 2000 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ruthenia.info/txt/biletskv/prosalovav/poerprsh.html>.
9. Райбедюк Г. Б. Духовний простір сакрального поля художньої творчості Василя Стуса [текст] / Г. Б. Райбедюк // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. пр. : — К. : Акцент, 2010. — Вип. 29. — Ч. 1. — С. 268—281.
10. Сліпушко О. М. Поезія офіри і посвяти [текст] / О. М. Сліпушко // Українське слово : хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. : у 4 кн. — К. : Рось, 1995. — Кн. 4. — С. 256—263.
11. Стефанович О. К. Зібрані твори / О. К. Стефанович / упоряд. Б. Бойчук. — Торонто, 1975. — 389 с.
12. Фізер І. М. Вступна стаття / І. М. Фізер // Координати : [антологія української поезії на Заході]. — Мюнхен, 1972. — Т. 1. — С. 38—47.
13. Хороб С. І. «Молитва» в українській релігійній поезії [текст] / С. І. Хороб // Слово-образ-форма: у пошуках художності: [літературознавчі статті і дослідження]. — Івано-Франківськ : Плай, 2000. — С. 95—99.
14. Чижевський Д. І. Українське літературне бароко : [вибрані праці з давньої літератури] / Д. І. Чижевський. — К. : Обереги, 2003. — 576 с.
15. Янів В. І. Релігійність українця з етнопсихологічного погляду / В. І. Янів // Основа. — 1995. — 28(6). — С. 144—163.
16. Ясперс К. Т. Духовна ситуація часу / К. Т. Ясперс // Читанка з історії філософії : у 6 кн. / Під ред. Г. Д. Волинки. — К. : Довіра, 1993. — Кн. 6. — С. 100—114.

А. ПОГОРЕЛОВА

Ізmail

SACRED DIMENSION OF «PRAGUE» TEXT

The author examines the concept of sacred world experience, represented by creative work of «Prague» school poets; its universal components are analyzed. Basic attention is focused on the identifying the nature of artistic transformed category of sacrum into the author's text of O. Stefanovich and characteristics of its various structure levels in the context of baroque tradition.

Keywords: sacrum, «prague» text, code, baroque, substance.

А. Д. ПОГОРЕЛОВА

г. Изmail

САКРАЛЬНЫЕ ИЗМЕРЕНИЯ «ПРАЖСКОГО» ТЕКСТА

В статье рассматривается концепция сакрального миропереживания, представленная творчеством поэтов «пражской» школы, анализируются ее универсальные компоненты. Основное внимание сосредоточено на выяснении сущности художественно трансформированной категории сакрум в авторском тексте А. Стефановича и характеристике различных уровней ее структуры в контексте барокковой традиции.

Ключевые слова: сакрум, «пражский» текст, код, бароко, субстанция.

Стаття надійшла до редколегії 4.04.2015 р.